
LES *EPISTOLAE FAMILIARES* DE PETRARCA EN EL *CURIAL*

THE *EPISTOLAE FAMILIARES* BY PETRARCA IN THE *CURIAL*

ABEL SOLER
Universitat de València
abel_soler@yahoo.es

Resum: L'autor de *Curial e Güelfa*, novel·la de cavalleria humanística escrita a Itàlia pels anys 1445-1448 en llengua catalana, era coneixedor i estudiós de les *Epistolae Familiars* de Francesco Petrarca, com ha posat en evidència la crítica literària. Es recullen ací les aportacions al respecte de diferents autors, que són ampliades amb altres connexions intertextuals i temàtiques entre ambdues obres. S'anota, de pas, l'interés que l'humanista llobard Guiniforte Barzizza posà a divulgar l'obra de Petrarca a la cort napolitana d'Alfons el Magnànim (gràcies a l'amistat que mantenia amb alguns cavallers i diplomàtics valencians) com un indicador a tenir en compte a l'hora de contextualitzar correctament —és a dir, en àmbit italià i en contacte amb l'humanisme— la novel·la cavalleresca.

Paraules clau: *Curial e Güelfa*, Francesco Petrarca, *Epistolae Familiars*, novel·la cavalleresca, Guiniforte Barzizza, humanisme llobard.

Abstract: The author of *Curial e Güelfa*, a humanistic chivalric romance written in Italy around 1445-1448 in Catalan language, was aware and had studied the *Epistolae Familiars* by Francesco Petrarca, as it has been revealed by the literary criticism. Here are collected the contributions to this topic by several authors, which have been enlarged with other intertextual and topic connections between both works. We also point out the interest of the Lombard humanist Guiniforte Barzizza in spreading the work of Petrarca in the court in Naples of Alfonso the Magnanimous (thanks to the friendship that he had with some Valencian knights and diplomats) as an indicator to be taken into account when contextualising properly—that is, in an Italian environment and in contact with the humanism— this chivalric romance.

Key words: *Curial e Güelfa*, Francesco Petrarca, *Epistolae Familiars*, chivalric romance, Guiniforte Barzizza, Lombard humanism.

De les *Epistolae Familiares* o *Rerum familiarium libri* de Petrarca, obté l'anònim autor del *Curial* impressions literàries i algunes idees que l'ajuden a enriquir el seu text. Partint d'un suggeriment de Francisco Rico (1982), la crítica literària de les últimes dècades ha explorat algunes possibles connexions temàtiques i intertextuals entre aquest epistolari del progenitor de l'Humanisme i el *Curial*.¹ El nostre propòsit és recollir les constatacions prèvies i ampliar-les amb altres de noves per a evidenciar que l'autor de la novel·la cavalleresca no sols era un home familiaritzat amb la cultura italiana del seu temps, sinó que pogué estudiar algunes de les lletres més interessants que conté la compilació petrarquesca. Tal volta la relació de l'humanista llombard Guiniforte Barzizza amb la cort napolitana del rei d'Aragó pugua ajudar a explicar el fàcil accés que l'anònim tingué a dita obra.

1. LA METÀFORA OVIDIANA DEL *NAVIGIVM AMORIS*

Francisco Rico (1982) es fixà, concretament, en un fragment d'aquesta compilació epistolar (IV, XII, 30)² que podria haver influït en la composició del proemi del llibre primer del *Curial*. El proemi és succint, però dens en idees i suggeriments:³

Petrarca, <i>Epistolae Familiares</i> , IV, xii, 30	Anònim, <i>Curial e Güelfa</i> , I.o
[...] adversis flatibus et procellosum pelagus; rari et vix hominibus accessibiles portus; scopuli undique innumerabiles, inter quos difficilis et prorsus ambigua navigatio est. Iam vix uni contigit ex milibus ut integer enataret; sic nos fortune imperium exercet.	Car, posat que alguns amats de la Fortuna, après de infinits infortunis, sien arribats al port per ells desijjat, tants emperò són aquells qui rahonablement se'n dolen, que anvides pusch creure que entre mil desaventurats se'n tròpia un que hage amenada la sua causa a gloriosa fi.

Rar és aquell entre els homes, els projectes del qual arriben a bon port. Amb prou feines se'n troba un entre mil que aconseguisca escapar indemne del «quasi» inexorable imperi de la Fortuna. La metàfora ovidiana del *navigium amoris* (Laguna

1. Remetrem a l'edició filològica d'Antoni Ferrando (2007) per ajustar-se molt estrictament aquesta, des d'un punt de vista paleogràfic, al text original. La citem amb l'abreviatura *CeG* entre parèntesis, seguida d'indicació del llibre en números romans (I, II o III) i del capítol en numeració aràbiga.

2. La relació de dependència descoberta és generalment admesa per la crítica. Vegeu, per exemple, Butinyà (1998: II, 228), Badia & Torró (2010, 52-54; 2011, 74).

3. Seguim, en aquesta i altres citacions, l'edició de Petrarca (2004 [1997]).

1989)⁴ serveix, doncs, a l'autor del *Curial*, per a anunciar al lector que, amb el llibre i s'enceta una història d'amor que no serà fàcil de dur endavant, a causa del «fortune perpetuo turbine» (IV, XII, 29), però que rebrà la merescuda recompensa a la fidelitat mantinguda per ambdós amants. La dificultat justifica que hom escriga i «recite» la història, per a «plaer e consolació» d'algú que se suposa que pot mirar-se en l'espill de Curial.

Un fragment més extens de la mateixa epístola familiar (consolatòria; a Giovanni Colonna, per la mort del seu germà Giacomo, bisbe de Lombèrs)⁵ ajuda a capir millor la idea de Petrarca assimilada per l'anònim (el subratllat és nostre, d'acord amb la correlació que mantenen aquestes frases amb altres del *Curial*, I.0):

[29] [...] quasi ad nichil aliud nati simus, quam ut, inter mundi fluctus et ludibria fortune perpetuo turbine iactandi, carnis nostre tenacissimo limo ac sordibus hereamus. [30] Quod profecto non accideret cogitantibus votorum nostrorum multiforme periculum. Brevis est equidem in primis vita et fugacissimum vite tempus; rerum humanarum inquietum adversis flatibus et procellosum pelagus; rari et vix hominibus accessibiles portus; scopuli undique innumerabiles, inter quos difficilis et prorsus ambigua navigatio est. Iam vix uni contigit ex milibus ut integer enataret; sic nos fortune imperium exercet [...].

És a dir:

[29] [...] com si no haguérem nascut per a cap altra cosa que no fóra estacar-nos en el fang tenacíssim i en les sordideses de la nostra carn, mentre ens sotraguen les onades del món i

4. Badia i Torró (2010: 52) recorden que la metàfora nàutica apareix en múltiples textos antics, entre els quals els *Amores*, el *Remedia Amoris* i les *Heroides* d'Ovidi; en el Boccaccio menor, i en el *Canzoniere* de Petrarca. La contradicció amorosa (dolçor amarga, amor / dolor, *disiato porto*) també és petrarquesca (*ibidem*: 54). El pròleg I del *Curial* seria, doncs, el producte d'una original combinació de conceptes petrarquescos amb un estil que recorda la prosa de Boccaccio. És digna d'admirar, com advertí Lola Badia (1987: 8), la suma de conceptes i idees encabits en un fragment inicial (el proemi I.0) que, «tot i mantenir un to sostingut de construcció retòrica, és d'una economia extrema». Es tracta d'un *exemplum* reduït a la mínima expressió, com indica la frase «si ab dret juyhí serà esguardat lo cas». La fórmula, per cert, és un calc literal del toscà: *se con d(i)ritto giudizio sanà guardato il caso*.

5. Fonamentat, sobretot, en ecos d'una epístola consolatòria de Sèneca (*Cons. ad Polybium*, IX, 6): «Omnia ista bona, quae nos speciosa sed fallaci voluptate delectant, pecunia, dignitas, potentia aliaque complura, ad quae generis humani caeca cupiditas obstupescit, cum labore possidentur, cum invidia conspiciuntur, eos denique ipsos, quos exornant, et premunt; plus minantur quam prosunt; lubrica et incerta sunt, numquam bene tenentur; nam ut nihil de tempore futuro timeatur, ipsa tamen magnae felicitatis tutela sollicita est. Si velis credere altius veritatem intuentibus, omnis vita supplicium est: in hoc profundum inquietumque proiecti mare, alternis aestibus reciprocum et modo allevans nos subitis incrementis, modo maioribus damnis deferens adsidueque iactans, numquam stabili consistimus loco, pendemus et fluctuamur et alter in alterum illidimur et aliquando naufragium facimus, semper timemus; in hoc tam procelloso et ad omnes tempestates exposito mari navigantibus nullus portus nisi mortis est».

l'escarn de la fortuna, en un temporal incessant. [30] I tot això, certament, no passaria si meditàrem sobre els diferents perills que comporten els nostres anhels. Perquè breu i fugaciíssim és el temps de la nostra vida, agitat per vents contraris, i tempestuosa és la mar dels afers humans; els ports són escassos i quasi mai assequibles als homes; incomptables són, per tot arreu, els esculls, i la navegació esdevé incerta, per no dir irrealitzable. Amb prou esforç solament un entre mil pot escapar-se'n indemne: així és com exerceix el seu poder la fortuna sobre nosaltres [...].

La idea de l'esforç personal com a garantia del triomf de l'amor es plasma també molt esclaridorament en *Familiars* XII, II, 38, en la cloenda d'una lletra remesa per Petrarca a Niccolò Acciaiuoli, el gran senescal de la cort de Nàpols.⁶ El remitent de l'epístola recorre al tòpic virgilià⁷ de la força motriu de l'amor virtuós, que ajuda l'home a vèncer la Fortuna: «Omnia uincit Amor» («Amor, qui és pus poderosa dea que la Fortuna...», *CeG* III.100). Segons Petrarca, l'amor alimenta la virtut en l'home i l'ajuda a obtenir una gloriosa recompensa. No sols fa que vença els infortunis i l'enveja, sinó que el porta pel camí de la pròspera sort, una vegada deixats arrere els vicis. La conclusió de la lletra, que no pretenia en principi donar orientacions sentimentals a l'estadista, sinó polítiques, és: «Non est quesitu facilis preciosissima rerum virtus; auro splendidior fama est; labore queritur, studio detergitur, diligentia custoditur. Rosa inter spinas habitat, inter difficultates virtus, inter curas gloria». El paper redemptor de l'amor de la Güelfa com a força motriu o «gràcia prevenint» que rescata Curial de la pobresa i l'orienta cap a una vida virtuosa, recompensada amb la glòria d'un principat i d'un nobilíssim matrimoni, deu molt a les idees de Petrarca. El *poeta laureatus* aconsella a un magnat napolità del segle XIV que es deixi dur per la força de l'amor cap a la virtut, si vol superar amb èxit els perills de la voluble Fortuna. Per la seua banda, el redactor de la novel·la cavalleresca del segle XV adverteix a algun altre magnat (presumiblement, de la cort napolitana i de parla catalana, familiaritzat amb el lèxic valencià que introdueix l'escriptor en l'obra) que vaja pel mateix camí. Perquè, finalment, veurà com l'amor és més fort que la Fortuna. Amor fa l'home virtuós.

Júlia Butinyà veu en aquest pròleg, amb raó, «una rectificació al propi Petrarca con sus mismos textos». Seguint les passes de Guiniforte Barzizza en la seua epístola *de amore*, enviada el 1439 a la cort napolitana del rei d'Aragó (Soler 2017), l'anònim redactor del *Curial* utilitza l'admirat Petrarca, però sense alinear-se amb els seus postulats contradictoris o conflictius sobre l'amor profà. La filosofia amorosa de Petrarca

6. Recordem, a tot això, que el gran senescal de la cort de Nàpols quan s'escriu el *Curial* és Enyego de Guevara, comte d'Ariano.

7. «Omnia vincit Amor: et nos cedamus Amoris», és a dir: «L'Amor ho venç tot: obrim pas a l'Amor» (Virgili, *Bucòliques*, ègloga X, v. 69). Sobre la presència d'aquest *leit motiv* elegíac, filtrat per Petrarca i Boccaccio, en el *Curial*, vegeu Gros (2012; 2015: 91 i ss.).

incideix en la condemnaçió de l'amor per les dones, en general, com un conjunt de «llaços» mundans que mantenen lligada l'ànima de l'home a les coses efímeres i terrenal·ls; «una pasión distorsionadora y muy arriesgada desde un punto de vista moral», com la defineix Agustí en el llibre III del *Secretum* (Butinyà 2001: 32). En canvi, per a Barzizza i per a l'anònim escriptor del *Curial*, existeix un amor conjugal perfecte i excels, pel qual paga la pena arriscar la vida; un amor del qual participaran la Güelfa i Curial, immersos en una procel·losa navegació. La constància, la fidelitat i la lleialtat els faran obtenir un «guardó» que no té res de *laqueus* com el de *Làquesis*. Butinyà observa que l'escriptor pretén mostrar el camí de la virtut que han de recórrer els cavallers i les dames si volen triomfar en l'amor, que és com triomfar en la vida, «pero no escribe un tratado teórico, sino un ejemplo práctico» (Butinyà 2001: 208). Si els tractats teòrics de filosofia moral contenen abundants *exempla* a manera d'il·lustració, el *Curial* serà tot el contrari: un «cas» exemplar literàriament desplegat, que contindrà postil·les i lliçons de filosofia moral intercalades.

El fragment en què crida l'atenció, a partir de Francisco Rico, de la crítica literària, ve precedit unes línies més amunt per un vers llatí (extret de Ciceró, *Tusculanae disputationes*, I, XLVIII, 115; o 503) que ha passat molt més desapercbut, i que també podria relacionar-se així mateix amb el *Curial*: «Ignaris homines in vita mentibus errant». La citació ve a correlació de la idea de la procel·losa navegació que desenvoluparà Petrarca. Els homes *erren* per la vida, incapaços de comprendre'n el sentit, i pensen que els béns de la Fortuna són els més desitjables. En el capítol II.135 del *Curial*, el narrador, que juga de manera constant amb el verb *errar* i amb la noció de cavaller *errant*, diu: «Curial [...] ajustà una error a altra. Car axí és dels hòmens quan són desfavorits per la Fortuna e seguits dels Infortunis, que, cuidant esmenar o adobar lurs fets, erren e treballen en cercar son dan». El cavaller, desafortit per la Fortuna, acabava de naufragar doblement en amors, perquè Làquesis s'havia casat amb el duc d'Orleans i la Güelfa li havia girat l'esquena. Ciceró i Petrarca, per veu del narrador, sancionen la lliçó moral, administrada en forma de consells per Melchior de Pando.

2. EL PRECEPTE DÈLFIC CONTRA ELS LLAÇOS MUNDANS DE L'AMOR

Un altre fragment de l'epistolari de Petrarca que informa de contingut doctrinari i de sentit *Curial e Güelfa* és, sens dubte, el d'*Epistolae Familiares* VI, IX, 2-5. Forma part d'una resposta de l'impulsor de l'humanisme a una epístola que prèviament havia rebut de Giacomo Colonna, bisbe de Lombèrs i amic seu:

[2] Mirari solitum te ais, quod mundum in etate adhuc tenera sic artificiose decipiam, ut scilicet ars hec sit non tam experientie quam nature. Pangericum plurimum certe verborum, sed minime ampliris glorie cecinisse michi poteras. Mundus, deceptor generis humani, quot vitam laqueis implicitam quam amare dulcedinis aspersione commendet, novit quisquis apertis oculis iter hoc agit; cuius et nos fraudibus de industria favemus studioseque, ut ipsi nobis ignoti simus, adversus Apollinis consilium laboramus. [3] Hunc superbia inflat sub specie magni et excelsi animi; illum malitia et fraus, et quicquid prudentie proximum videtur, sub amictu finitime virtutis infatuat. Ille se fortem putat, inhumanus et ferox; hic se humilem vocat, timidus et imbellis. Est et quem titulo frugalitatis avaritia sollicitet, et quem prodigalitats specie largitatis exhauriat. [4] Personata sunt vitia, et immania monstra formosis sub pellibus delitescunt. Accedit delectabilium sed transitarum, imo vero transeuntium ac fugientium rerum turba: ambitio honorem nobis et plausum aurasque vulgares, sufficientiam ostentat; nullus hamus sine esca, nullus sine visco ceps inopsque consilii, et falli facilis et insidiis oportuna. [5] In hoc igitur ancipiti et lubrico et suspecto itinere, siquem forte tam cautum vel natura vel studium fecisset, ut mundi fraudibus elusis, mundum ipse deciperet, frontem scilicet ostendens populo similem, tota intus mente dissimilis; quem tu hunc virum diceres? Hunc tamen ubi querimus? et natura et etate solida simul ac sobria opus est, et alienorum casuum observatione sollicita. Tu tamen hoc michi nomen hodie verum non est, Deum oro, qui potens est etiam ab inferis excitare, ut verum fiat antequam moriar.

La traducció del fragment a l'espanyol per Francisco Rico és la següent (Petrarca 1978: 248-249):

Dices que estás admirado de que, siendo todavía joven, embauque al mundo con tanto arte que este talento parezca fruto de la naturaleza más que de la experiencia. Podías, ciertamente, haber entonado en mi honor un panegírico más extenso, pero no más elogioso. La amarga dulzura del rocío con el que el mundo, embaucador del género humano, adorna esta vida inserta en tantas trampas [*laqueis*, 'llaços', en l'original], la conoce cualquiera que haga este camino con los ojos abiertos; nosotros alimentamos también, a propósito, sus engaños y, contra el precepto de Apolo, nos esforzamos con afán en desconocernos a nosotros mismos. Bajo la apariencia de un espíritu noble y elevado le invade a éste la soberbia; a aquél, con el ropaje de la prudencia, le dominan la malicia, el engaño y todo lo que a aquella virtud parece próximo. Aquél que se cree valiente: es inhumano y feroz; éste se llama humilde: es tímido y cobarde. También hay quienes son movidos por la avaricia y le dan el título de parsimonia y quienes son arruinados por su prodigalidad so pretexto de largueza. Los vicios están enmascarados y en hermosas pieles se ocultan monstruos terribles.

Añádase a esto una plétora de deleites que han de perecer, o, mejor dicho, que perecen y escapan ya: la ambición nos muestra honores, aplausos y el favor popular; la lujuria, placeres atractivos y diversos; el dinero, la abundancia de muchas cosas; no hay anzuelo sin cebo, ni rama sin liga, ni trampa sin esperanza. Añádese el apetito humano, impetuoso y carente de reflexión, defraudado con facilidad y expuesto a los engaños. Si en este camino incierto, resbaladizo y peligroso a alguien, por azar, la naturaleza o el estudio le hubieran hecho tan precavido que, eludiendo los engaños del mundo, embaucara él al mundo y, mostrando un semblante en apariencia vulgar, poseyera una mente del todo diferente a los demás, ¿cómo llamarías tú a ese hombre? Pero ¿dónde buscar a un tal individuo? Debe ser de excelente naturaleza, maduro al tiempo que mesurado por su edad y capaz de observar atentamente las vicisitudes ajenas. Y, sin embargo, tú me otorgas esa fama (ciertamente desmedida, si no te estás burlando de mí).

Y si ahora no es verdadera, ruego a Dios, que incluso puede resucitar de entre los muertos, que lo sea antes de que yo muera.

La vida conscient és una navegació incerta; un viatge (*iter*) que cal fer amb els ulls ben oberts (*oculis apertis*). Les coses mundanes, inclòs l'amor, proporcionen una efímera i amarga dolçor (*amare dulcedinis*), «sabent la certenitat de les penes de les quals aquella dolçor amarga és tota plena» (*CeG* I.o). El món, amb les seues aparences, perceptibles a través dels sentits, dels ulls, és un recinte enganyós i ple de «llaços» de caçador, de trampes on pot caure l'home (*vitam laqueis implicitam*): «E, jatsia los llaços [de Làquesis] fossen buyts, certes molts hi eren cayguts, e entre ·ls altres Curial, al qual lo llaç strenyia tant que ja no era a ell lo fugir. Axí Làquesis [...] anà per la copa e, venint, la presentà a Curial» (*CeG* I.23).⁸ Malgrat les nostres prevencions, però, la condició humana fa que caiguem en els llaços fal·laços del món i que visquem contra la recomanació filosòfica i moral del precepte dèlfic (*ut ipsi nobis ignoti simus, adversus Apollinis consilium laboramus*). Es refereix a la invitació gravada a les portes del temple d'Apol·lo que ens incita a conèixer-nos a nosaltres mateixos: «Yo ·t prech, Curial, que torns en tu mateix, e regoneix-te bé mentre has temps» (*CeG* II.144).

En evocar l'*Apollinis consilium*, Petrarca remet, concretament, a un text de Ciceró (*Tusculanae disputationes*, I, xxii, 52), que podria haver sigut tingut en compte també per l'autor del *Curial*:

Est illud quidem vel maximum animo ipso animum videre, et nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis, quo monet ut se quisque noscat. Non enim credo id praecipit, ut membra nostra aut staturam figuramve noscamus; neque nos corpora sumus, nec ego tibi haec dicens corpori tuo dico. Cum igitur «nosce te» dicit, hoc dicit: «nosce animum tuum». Nam corpus quidem quasi vas est aut aliquod animi receptaculum; ab animo tuo quicquid agitur, id agitur a te.

És a dir:

Allò més important, sens dubte, consisteix a mirar-se l'ànima des de la mateixa ànima. I, realment, aquest és el sentit del precepte d'Apol·lo on aconsella a cadascú que es coneiga a si mateix. En efecte, pense jo que no preceptua que coneguem els nostres membres, o la nostra estatura, o el nostre aspecte, ja que nosaltres no som únicament cossos, ni jo, quan t'estic dient açò, li ho dic al teu cos. Per tant, quan diu «coneix-te a tu mateix», el que està dient és 'coneix la teua pròpia ànima'. Atés que el cos, en veritat, és com una mena de vas o receptacle de l'ànima. I tot el que fa la teua ànima ets tu qui ho fas.

8. Sobre el simbolisme dels llaços i els ulls de Làquesis, vegeu especialment Hauf (2004; 2012).

L'admonició a l'estil dels filòsofs peripatètics antics, i de Petrarca, que planteja Melchior de Pando a un cavaller medieval necessitat de consolació ètica —atenció: laica, profana, no espiritual ni mística—, va més en la línia de Ciceró que en la d'Agustí d'Hipona. O per dir-ho d'altra manera: es parla més d'*animus* que d'*anima*.

La supèrbia infla el cor de qui aparenta tenir ànim noble i gran (*hunc, superbia inflat sub specie magni et excelsi animi*): «Moltes vegades [...] avé los hòmens de molta sciència ésser superbiosos [...] e tenen lo pits inflat» (*CeG III.o*). El que es creu fort com a ésser humà en realitat pot ser superficialment inhumà i ferotge (*ille, se forte putat, inhumanus et ferox*): «lo Sanglier [...], ab tanta ferocitat parlava [...] que tots los cuydava aterrar» (*CeG II.89*). I, quan algú descobreix les seues febleses humanes, sol presentar-se com a humil, quan en realitat està ocultant la seua covardia (*hic se humile vocat, timidus et imbellis*). Quan Curial dubta de la conversió de Sanglier, el recrimina pel seu abandonament covard: «he gran dubte que més vos haja mogut desesperança que amor» (*CeG II.III*). El que proporciona la luxúria (*luxuria blanda et varias voluptates*) és per a Petrarca un amor fals, un «llaç» sense esperança (*laqueus sine spe*). Convé, doncs, a l'home jove, que cultive un caràcter òptim i virtuós, fortificat amb l'assoliment d'una edat adulta, després d'haver vençut les temptacions de l'adolescència.

Sens dubte que aquesta lliçó de Petrarca pogué haver influït en la concepció de *Curial e Güelfa* com el viatge formatiu d'un adolescent que aspira a esdevenir home virtuós, seguint les orientacions de la filosofia moral (Melchior de Pando, Bacus). En el camí, s'ajuda de la força motriu de l'amor per a superar i véncer els infortunis, seguint el mateix Petrarca, i aconsegueix esquivar els «llaços» mundans, però no per a salvar l'ànima, sinó per a obtenir un guardó i una glòria terrenals. Durant la seua navegació procel·losa, Curial cau atrapat pels llaços de Làquesis (personificació del vici de la luxúria), i s'observa en el doble espill del Sanglier cavaller (la supèrbia dels *milités*) i del mateix Sanglier quan renuncia a la seua dignitat d'home (la supèrbia dels *clerici*). L'actitud del Sanglier anacoreta no té res a veure amb l'aposta per la vida activa de Curial, que segueix Leonardo Bruni o Poggio Bracciolini. Però tampoc no té res a veure, és clar, amb l'humanisme radical de Petrarca, que abandona les coses mundanes per una vida contemplativa, d'estudi i perfeccionament individual, amb una finalitat transcendent: ser acollit a la Jerusalem celestial.

En qualsevol cas, i malgrat el distanciament filosòfic de signe laïcista que emprén l'escriptor del *Curial* respecte del mestre Petrarca, en la seua voluntat de personificar els vicis, d'engendrar personatges al·legòrics que dificulten el camí o *iter* de Curial cap a una vida virtuosa, sembla ressonar la frase «personata sunt vitia, et immania monstra formosis sub pellibus delitescunt». Els vicis s'emmaskaren davall de belles i

grates aparences. Són com personatges vestits amb precioses vestidures, davall les quals s'oculten monstres, com l'«espaventable monstruo» de Sanglier l'iracund (*CeG* II.75). Ja ho adverteix a Curial el Petrarca de la novel·la, que no es refie de les aparences, dels enganys del món que penetren pels ulls: «Curial, aquesta donzella pot haver nom Làquesis, mas ella és Àntropos, certament, e axí ho provarets per temps» (*CeG* I.25). El tema simbòlic dels ulls i els llaços, com explica Sònia Gros, s'origina en l'elegia llatina (el motiu amatori clàssic *oculi sunt in amore duces* i els *laquei amoris*),⁹ però l'autor del *Curial* sembla haver-lo tingut en consideració a partir de les *Familiars* i del *Canzoniere* de Petrarca; amb independència que poguera estar més o menys familiaritzat amb la poesia dels elegíacs llatins.

3. EL NÈCTAR I LA MEL: UNA *IMITATIO* PETRARQUESCA

En les *Familiars*, com adverteix Montserrat Piera (1998: 85; 2001: 87), l'autor del *Curial* hauria pogut trobar justificació, fins i tot, per a la seua original manera de tractar les fonts. Perquè l'escriptor anònim no sols plagia literalment textos d'altri, sinó que practica una *imitatio* més elaborada, eclèctica. Actua com recomanava Sèneca, emulant les abelles que extrauen la mel a partir de diverses flors (*Epistolae morales ad Lucilium*, XI, LXXXIV, 3-10) i com ho aconsellava, teoritzant sobre l'exemple de Sèneca, Petrarca mateix (García 1992). Deia que el text d'on s'extrauen fragments o recursos i el resultant s'havien d'assemblar com si foren «pare i fill», sense ser ni dir exactament el mateix. L'autor de les *Familiars* justifica aquest procediment imitatiu de fonts en les lletres I, 8, XXII, 2 i XXIII, 19; sobretot en aquesta última (XXIII, 19, 11-12):

[11] [...] Curandum imitatori ut quod scribit simile non idem sit, eamque similitudinem talem esse oportere, non qualis est imaginis ad eum cuius imago est, que quo similior eo maior laus artificis, sed qualis filii ad patrem. [12] In quibus cum magna sepe diversitas sit membrorum, umbra quedam et quem pictores nostri 'aerem' vocant, qui in vultu inque oculis maxime cernitur, similitudinem illam facit, que statim viso filio, patris in memoriam nos reducat, cum tamen si res ad mensuram redeat, omnia sint diversa.

Així les coses, s'explicaria el seu afany per reintroduir, de manera estilísticament reinterpretada, frases senceres i recursos retòrics del *Decameró* de Boccaccio, que no sonaven igual que la prosa original, però que s'hi assemblaven «qualis filii ad patrem». Podem dir que, en certs moments, el *Curial* té «un aire» a Boccaccio, d'acord amb

9. Vegeu Gros, sobre els ulls (2015: 103-109) i els llaços (106-108).

allò «quem pictores nostri *aerem* vocant» o el que comunament sol dir algú quan, en observar les faccions del rostre d'un infant, descobreix que té «un aire» al seu progenitor: «que statim viso filio, patris in memoriam nos reducat».

4. *LABIIS GVSTATE DVLCEDINIS*: LA DOLÇOR DEL SUCRE DELS LLAVIS

Patrice Boehne troba que les dues lletres escrites l'any 1345 per Petrarca a Ciceró —figuradament, és clar— recollides en *Familiares* XXIV, 3 i 4, poden haver influït en l'estil d'algun fragment del *Curial*. Petrarca hi imita l'estil de les lletres de Ciceró a Aticus, amb un to emocional i declamatori que, segons Boehne, repercuteix en la dramatització d'alguns passatges del llibre III de la novel·la catalana (Boehne 1991: 36 i 39-40). És quan el narrador s'hi introdueix en primera persona, i empra vocatius i exclamacions que recordarien l'exercici d'imitació que fa Petrarca de Ciceró. Més qüestionable és la proposta d'aquesta autora d'establir un vincle significatiu entre l'ascens de Petrarca i el seu germà Gherardo al Mont Ventoux (evocat en la lletra IV, 1), i el pas de Curial pel Mont Sinaí, el Mont Parnàs i el Puig de Santa Maria. El primer mont és decebedor per a ell; el segon, ple de significat, i el tercer no és realment una muntanya, sinó un torneig en un lloc emblemàtic i relacionat argumentalment amb la *Cançó de l'orifany*. Les situacions són molt diferents, i no creiem que tinguin molt a veure.

Sí que semblen suggerents, en canvi, els paral·lelismes que es poden establir entre alguns recursos retòrics o lírics del Petrarca de les epístoles familiars, i el dolç record que subsisteix en els llavis de Camar instants després d'haver besat Curial/Joan (*CeG* III.59):

E com axí per un gran spay estats fossen, apartaren-se lo un de l'altre. E Johan, prè comiat, exint de la cambra, a l'ort se'n tornà. E Càmar romàs en lo lit, lavant ab la lengua los seus labis, per pendre lo çucre d'aquella poca saliva que dels labis de Johan en los seus ere romasa.

En les *Familiares* (V, XVII, 11) llegim la comparació següent, sobre la pervivència de la sensació de dolçor en els llavis:

Nulle eius apud me reliquie remanserunt; preter morem enim meum, totam charte credideram, memorie nichil; idcirco nunc eam in memoria requirens non invenio, nec ullum vestigium abeuntis agnosco. Tantum illud teneo, dulcem michi fuisse dum scriberem, dulciorem dum legerem, amarissimam dum recordor; nec aliter evenisse quam sicui saporiferi favus mellis labiis admotus repente subtraheretur, amotaque dulcedine, sola quidem amara dulcedinis recordatio superesset.

En una altra lletra de la mateixa compilació (XXIV, VI, 8), Francesco Petrarca escriu: «et recordatione torqueor summis, ut aiunt, labiis gustate dulcedinis». En ambdós casos, la font d'inspiració original és la Bíblia, i, més concretament, el *Càntic dels Càntics* o *Càntic de Salomó* (4: 11): «Favus distillans labia tua, sponsa; mel et lac sub lingua tua». És a dir: «Els teus llavis destil·len nèctar, mel i llet sota la teua llengua». Similituds a banda, observem com Petrarca actua de pont literari entre la imatge eròtica de la sagrada escriptura i la memòria gustativa de la mora Camar:

<i>Càntic dels Càntics</i> 4: 11	Familiars V, XVII, 11	Familiars XXIV, VI, 8	<i>Curial e Güelfa</i> III:59
Favus distillans labia tua, sponsa; mel et lac sub lingua tua [...]	[...] favus mellis labiis admotus repente subtraheretur, amotaque dulcedine, sola quidem amara dulcedinis recordatio superesset.	[...] et recordatione torqueor summis, ut aiunt, labiis gustate dulcedinis.	[...] lavant ab la lengua los seus labis, per pendre lo çucre d'aquella poca saliva que dels labis de Johan en los seus eromasa.

No es dona en cap cas una connexió intertextual nítida entre els textos citats, però sí un record en Petrarca (*favus mellis labiis*) de la metàfora bíblica (*favus distillans labia*), i una associació de caràcter sensual entre memòria (*recordatio*), dolçor i degustació mel·líflua dels llavis (*labiis gustate dulcedinis*). Tot això podria haver influït en la imatge de la perduració mental del regust de saliva dolça de l'amant en els llavis de l' enamorada, tenint en compte la familiaritat que tenia l'anònim escriptor de *Curial e Güelfa* amb el contingut de les epístoles del *Rerum familiarum libri*.

5. LA CIMERA DE CURIAL: EL LLEÓ QUE SOSTÉ L'ÀGUILA

Del llibre XXI de les *Familiars* podria haver obtingut la idea, l'autor del *Curial*, de la simbiosi de divises al·legòriques que decora a manera de cimera l'elm del protagonista. Es tracta del lleó que sosté l'àguila (o el falcó que, tot i córrer el risc de degradar-se en depravat milà, esdevé finalment àguila virtuosa). Recorda molt un segell imperial secret o regi, on l'emperador apareix coronat de diadema imperial, proveït de ceptre, i acompanyat per dues insígnies: l'àguila imperial i el lleó de la pàtria combinats harmònicament. L'àguila de l'Imperi o del poder polític hegemònic a Itàlia (*Curial*-

Aragó, en el plànol al·legoricopolític de la novel·la) hi comparteix protagonisme amb el lleó d'Itàlia (intepretable en la novel·la com la Güelfa-Roma).¹⁰

Compartia Dante (*De monarchia*) amb Petrarca i molts altres italians el somni d'una monarquia de concòrdia entre la Part Güelfa (el lleó) i la Part Gibel·lina (l'ànguila) d'Itàlia, que unificara el país. Petrarca, en una lletra remesa al bisbe d'Olomuc (actualment, a Polònia) per a agrair-li l'obtenció d'un diploma imperial (*Familiars*, ll. XXI, II, 7-8), al·legoritza sobre la utòpica qüestió. Ho fa, concretament, en comentar el segell que duu pendent el pergami («secretum tamen imperii signum»), on figura l'emperador seient, amb corona i ceptre, acompanyat per un lleó i una àguila. Tot plegat, ressaltava l'aspecte majestàtic i gloriós de l'atorgant, i recordava al poeta llorejat al Capitoli els temps esplendorosos de la Roma dels cèsars. Raó per la qual escriu: «Cesar noster dyademate insignis ac sceptro, hinc romana aquila, hinc leone patrio circumfultus, celso sedet in solio» (Petrarca 2004 [1997]). El dia que els dos emblemes fins aleshores enfrontats, l'Àguila de la nova Roma alemanya i el Lleó de la Itàlia papista, foren cimera d'autoritat d'un cèsar digne dels seus antics predecessors, el somni de Dante, compartit per Petrarca, s'hauria acomplit. El que fa l'autor del *Curial* és reunir ambdós emblemes animalístics en la cimera del paladí, per a significar que ha arribat l'hora en què el Lleó sosté l'Àguila harmònicament; en què Curial (el falcó aspirant a ser àguila) serveix la Güelfa i porta amb orgull el seu lleó al camp de batalla contra les pèrfides raboses: els *renarts burells* angevins, els aliats de *Rena(r)t* d'Anjou, l'antagonista polític i bèl·lic d'Alfons el Magnànim.

6. BARZIZZA I LA DIFUSIÓ DE PETRARCA A LA CORT DE NÀPOLS

No era un llibre molt accessible, aquest de les *Epistolae Familiares* de Petrarca, a la Itàlia del 1440. Ja no diguem a Catalunya, València o a «les corts ibèriques dels Trastàmara», que alguns relacionen amb el *Curial* i amb el procés de formació intel·lectual de l'autor. ¿On hauria pogut consultar i llegir les lletres familiars del poeta, amb tant de deteniment i fruïció, l'anònim escriptor? Podríem pensar en la possibilitat que fóra a la cort de Nàpols. A París (BNF, lat. 8569) es conserva un exemplar de les *Familiars* que alguns consideren anotat i glossat pel gramàtic i humanista valencià Joan Serra, un home vinculat a la biblioteca d'Alfons el Magnànim pels anys 1436-1443, per a fer-lo servir en l'esenyament universitari (Torró 2007: 71). Silvia Candrina

10. Aquesta simbologia connecta amb la interpretació al·legoricopolítica del *Curial* proposada per Ferrando (2012).

(2003, 484-490 i 496), tanmateix, considera que segurament no fou Serra, sinó algun altre anotador d'origen ibèric i de formació intel·lectual similar. Qualsevulla que fóra, la notícia no aporta dades significatives sobre un possible interès per les *Familiars* o el Petrarca llatí a la cort del rei d'Aragó. En canvi, sí que hi ha abundant bibliografia sobre l'interès que despertava Francesco Petrarca (fundador de la biblioteca de Pavia) a Milà; no sols entre un oient quotidià de la seua obra, com era el duc Filippo Maria Visconti, sinó també en la cort de *litterati* que estaven al servei d'aquest.

L'humanista cremonés Pasquino Capelli (†1398) havia aconseguit copiar a Pàdua, temps arrere, un exemplar molt fidel de les *Familiars*, que guardava com un tresor. Quan el duc de Milà Gian Galeazzo Visconti obtingué sengles victòries militars sobre Pàdua (1388, 1392), Pasquino passà a servir-lo al castell de Porta Giove i s'emportà allí el còdex. A la seua mort, les *Epistolae* passaren a poder del gramàtic Gasparino Barzizza, un dels referents de l'humanisme llombard. Mort aquest, el 1431, heretà la biblioteca el seu fill i també humanista Guiniforte Barzizza, vinculat a la cort d'Alfons el Magnànim pels anys 1432-1434.¹¹ Establert Guiniforte a Milà, destacà en l'estudi i la promoció de l'obra de Petrarca, especialment del *Canzoniere*, els versos del qual citava en les seues lletres. Guiniforte, que treballava a Milà a favor de la causa aragonesa, convisqué al palau Visconti durant els anys 1435 al 1447, amb algunes interrupcions, amb diferents ambaixadors que Alfons el Magnànim envià a la Llombardia. En la primeria del 1439 s'allotjà temporalment a Milà el fill del batle general de València, el culte cavaller i diplomàtic Berenguer Mercader. L'humanista aprofità la visita d'aquest prohóm per a redactar una epístola literària molt relacionada amb el *Curial*: una lletra *de amore* adreçada al futur comte d'Oliva, valencià també, Francesc de Centelles.

La *Lletra a Francesc de Centelles* (febrer-març del 1439) de Guiniforte Barzizza conté una lliçó moral, en clau humanista i amb un rerefons petrarquesc, perfectament apresada per l'autor del *Curial*. L'humanista llombard (Corfiati 2008) fa ús de les poderoses imatges líriques i metàfores de Petrarca, del qual reproduïx estrofes senceres, per a convèncer l'heroic cavaller valencià de la necessitat de girar l'esquena a la luxúria per a trobar el vertader amor; tant se val que fóra amb una viuda, sempre que fóra dona de seny i honesta. El savi l'advertia que el seu comportament virtuós en les armes li atorgava bona fama, però que aquesta fama era desmerescuda pel seu comportament moral, inestable i superficial en matèria d'amors. L'advertia de la importància d'emprendre el camí del vertader amor, per la senda matrimonial. Perquè, encara que fóra una via plena de perills, el «guardó» que proporcionava la lleialtat amorosa i l'amor

11. Sobre els avatars d'aquest preciós manuscrit, vegeu Mercer (1979).

honest i sublimat era molt superior a les efímeres i vàcues recompenses d'un amor purament carnal i deshonest (Soler 2017).

El discurs de Barzizza el retrata com un conspicu lector de Petrarca, autor pel qual sent admiració i que vol donar a conèixer a la cort de Nàpols. El cita reiteradament en el text com a font d'autoritat «poètica» i moral. Tanmateix, l'amor que planteja l'humanista llombard —com en el *Curial*— escapa a la paradoxa petrarquesca i troba una solució satisfactòria en l'horitzó matrimonial. El matrimoni com a institució clau per a la felicitat humana era aconsellat pels humanistes italians de l'època (en diferents tractats *de re uxoria*), molt abans que fóra santificat per l'Església a Trento (segle XVI).

Observem simplement un fragment filosòficament petrarquesc de Barzizza, sobre la tèrbola navegació de l'home enamorat, que ressona en el proemi del llibre primer del *Curial*:

In armis te acerrimum, in victoria clementissimum praestabis. Haec tametsi dum Amori obsequeris, egregie, te assecuturum agnoscis; nolo tamen credas hanc satis esse tutam viam aut planam quae ad ea pateat. Plerisque enim locis est ardua [...], undique substrata laqueis [...], tota sollicitudinibus, anxiis, tota laboribus, suspiriis, cruciatibus ac periculis circumspecta; incertam spe [...].

És a dir:

Tu [el discòl i promiscu cavaller solter, Francesc-Gilabert de Centelles] excel·liràs com a home acèrrim en les armes i clementíssim en la victòria. Però mentre tu, egregi senyor, serviràs aquest Amor, aconseguiràs reconèixer-te. No vull que cregues, tanmateix, que tot aquest camí serà completament tan pla com n'és l'accés. En la majoria de llocs, serà ardu [...], pertot arreu sotmés a llaços ocults [...], preveient-hi tota mena de sol·licituds, congoixes, treballs, sospirs, patiments i perills; amb incerta esperança [...]

En la lletra de l'humanista italià, escrita per a un valencià de la cort de Nàpols i portada per un altre valencià, retrobem tots els tòpics que hem vist que contenia el Petrarca de les *Familiars*: l'Amor honest i poderós amb majúscules, que venç i remeia els mals de la Fortuna; l'Amor que ajuda a practicar la introspecció aconsellada pel precepte dèlfic (*te assecurum agnoscis*) i a esdevenir virtuosos; la navegació difícil i perillosa que cal emprendre (*sollicitudinibus, anxiis, laboribus, periculis...*) per a arribar a bon port amorós (la luxúria és la via fàcil), i la incertesa d'un destí segur (*incertam spe*). Per expressar-ho amb paraules del *Curial*: l'aventura de l'amor fidel i digne vindrà condicionada per «la certenitat de les penes de les quals aquella dolçor amarga és tota plena, e no havent certenitat de si la fi serà pròspera o adversa» (*CeG I.o*).

No és difícil pensar, doncs, en l'autor de *Curial e Güelfa* com algú que, després de llegir la petrarquesca lletra de Barzizza el 1439, començà a concebre la idea d'escriure una novel·la d'armes i d'amors que servira per al mateix propòsit que la lletra adreçada a Francesc de Centelles: alligonar els cavallers de llengua catalana sobre el que significava a Itàlia l'Amor.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BADIA, Lola (1987) «De la “reverenda letradura” en el *Curial e Güelfa*», *Caplletra*, 2, pp. 5-18.
- BADIA, Lola & J. TORRÓ (2010) «Curial, entre Tristán y Orlando», dins F. Bautista & J. Gamba (ed.), *Estudios sobre la Edad Media, el Renacimiento y la temprana Modernidad*, San Millán de la Cogolla, Sociedad de Estudios Medievales y Renacentistas / Instituto Biblioteca Hispánica del CiLengua, pp. 43-60.
- , ed. (2011) «Introducció», dins Anònim, *Curial e Güelfa*, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 9-116.
- BOEHNE, P. (1991) «The presence of Petrarch in *Curial e Güelfa*», *Catalan Review*, 5/2, pp. 35-56.
- BUTINYÀ, J. (1998) «*Curial e Güelfa*, novela humanista del siglo xv», dins J. Matas Caballero et alii (coord.), *Actas del Congreso Internacional sobre humanismo y Renacimiento*, Lleó, Universitat de Lleó, vol. II, pp. 223-233.
- (2001) *Tras los orígenes del humanismo: el «Curial e Güelfa»*, Madrid, Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- CANDRINA, S. (2003), «Studio ed edizione delle postille al Petrarca latino di un ignoto annotatore del secolo xv: i manoscritti Parigi, Biblioteca nazionale, lat. 8569, 6501 e 6502», tesi doctoral de Filosofia i Lletres, Lovaina, Université Catholique de Louvain / Institut d'études médiévales. [Consultada *on-line* <dia1.uclouvain.be/>, al novembre del 2017.]
- CORFIATI, C. (2008) *Una disputa umanistica de amore. Guiniforte Barzizza e Giovanni Pontano da Bergamo*, Messina, Centro interdepartamentale di studi umanistici.
- FERRANDO, A., ed. (2007) *Curial e Güelfa*, Tolosa de Llenguadoc, Anacharsis.
- (2012) «*Curial e Güelfa*: una història amorosa en clau?», dins R. Bellveser (coord.), *Dones i literatura entre l'edat mitjana i el Renaixement*, València, Institució Alfons el Magnànim, vol. II, pp. 797-830.
- GARCÍA GALIANO, A. (1992) *La imitación poética en el Renacimiento*, Kassel, Reichenberger & Publicaciones de la Universidad de Deusto.

- GROS LLADÓS, S. (2012) «*Amor omnia uincit*: la força de l'amor en el *Curial e Güelfa*», *eHumanista/IVITRA*, 1, pp. 197-239.
- (2015) «*Aquella dolçor amarga*». *La tradició amatòria clàssica en el Curial e Güelfa*, València, Universitat de València.
- HAUF, A. G. (2004) «Làquesis: la personificació de la seducció en el *Curial e Güelfa*», dins *Letteratura cavalleresca tra Italia e Spagna (da 'Orlando' al 'Quijote') / Literatura caballeresca entre España e Italia (del 'Orlando' al 'Quijote)*, Salamanca, Sociedad de Estudios Medievales y Renacentista & CERES de la Universidad de Kiel, pp. 261-284.
- (2012) «Seducció (Làquesis) versus elecció i gràcia prevenint (Güelfa): El dilema de Curial (Mt 6, 22-24)», dins A. Ferrando Francés (ed.), *Estudis lingüístics i culturals sobre 'Curial e Güelfa', novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*, Londres, John Benjamins Publishing Company, pp. 327-362.
- LAGUNA MARISCAL, G. (1989) «El texto de Ovidio, *Amores* II 10, 9 y el tópic del *navigium amoris*», *Emerita*, 57, pp. 309-315.
- MERCER, R. G. G. (1979) *The Teaching of Gasparino Barzizza. With Special Reference to his Place in Paduan Humanism*, Londres, The Modern Humanistics Research Association.
- PETRARCA, F. (1978) *Obras, I. Prosa*, ed. a cura de F. Rico, Madrid, Alfaguara.
- (2004 [1997]) *Epystole Familiares*, dins F. Petrarca, *Opera omnia*, ed. a cura de P. Stoppelli, Roma, Lexis. [Reed. electrònica, dins *Biblioteca Italiana*, Roma, 2004 <www.bibliotecaitaliana.it>, consultada al gener del 2016.]
- (2009 [1933-1942]) *Le familiari [Familiarium rerum libri]*, ed. crítica a cura de V. Rossi i U. Bosco, Florència. [Reed. Torí, Biblioteca Aragno, 2009.]
- PIERA, M. (1998) «*Curial e Güelfa* y las novelas de caballerías españolas», Madrid, Pliegos, Madrid.
- (2001) «Lectores y lectoras de Boccaccio en *Curial e Güelfa*», *Humanista. Journal of Iberian Studies*, 1, pp. 85-97.
- RICO, F. (1982) «Para el *Curial (Sylva XXII)*» dins F. Rico, *Primera cuarentena y tratado general de literatura*, Barcelona, El Festín de Esopo, pp. 89-90.
- SOLER, A. (2017) «Els consells d'amor de Guiniforte Barzizza al valencià Francesc de Centelles (Milà, 1439) i la intenció literària del *Curial*», *Rivista Italiana di Studi Catalani*, 7, pp. 77-98.
- TORRÓ TORRENT, J. (2007) «Il Giovanni Serra dell'*Epistola Apologetica*», dins M. Santoro (ed.), *Valla e Napoli: il dibattito filologico in età umanistica (Atti del convegno internazionale Ravello, Villa Rufolo, 22-23 settembre 2005)*, Pisa/Roma, Istituti editoriali e poligrafici internazionali, pp. 61-71.